

Gyurgyík László

A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980–2001 között

A rendszerváltás utáni években a határon túli magyar közösségek társadalomtudományi vizsgálata több tekintetben is „nagykorúsodott”. Jelentős eredmények születtek a demográfiai és településszerkezeti, politológiai stb. vizsgálatok terén, azonban az egyes közösségek társadalomszerkezetének változásairól csak igen elnagyolt ismereteink vannak.

A Magyarországgal szomszédos országokban élő magyar közösségeknél, így a szlovákiai magyarságnál is megfigyelhető, hogy többé-kevésbé „torz” társadalmi-demográfiai szerkezettel rendelkezik. A torz kifejezés a jelen értelmezésben azt jelenti, hogy az egyes határon-túli magyar közösségek társadalom- és településszerkezeti, demográfiai jellemzői kedvezőtlenebbek, hátrányosabbak politikai hazájuk népességének szerkezeti mutatóinál. Az összehasonlítás elsődleges szempontját, mércéjét, politikai hazájuk populációjának szerkezeti összetétele jelenti, hiszen az elmúlt évtizedekben a magyar kisebbségi társadalmak kialakulása óta ezek a többségi társadalmak jelentették azt a politikai, gazdasági, demográfiai „mozgásteret”, melyben e közösségek reprodukciója zajlott. Ezért egy-egy kisebbségi társadalom tágran értelmezett „egészséges” illetve „torz” szerkezete a többségi társadalom jellemzőihez viszonyítva értelmezhető.

A KUTATÁSRÓL

Vizsgálati modellünk konstruálásánál a szociológiai szerkezet, illetve rétegződés-vizsgálatok során alkalmazott modellekhez nyúltunk vissza. A társadalmi rétegződés-vizsgálatok során különböző ismérvek alapján definiált társadalmi kategóriák eltéréseit, hierarchikus sorrendjét vizsgálják az életkörülmények és az életmód különböző dimenzióiban. E társadalmi kategóriákat olyan ismérvek alapján határozzák meg, mint a foglalkozás, beosztás, munkahely, iskolai végzettség, lakóhely.¹ A vizsgálatunk során kialakított modell eltér az előzőekben meghatározottól, mivel egyfajta „reziduális modellnek” tekinthető. Reziduális modell abban az értelemben, hogy nem egy előre eltervezett kérdőíves felmérés adataiból építkezik, hanem a rendelkezésre álló népszámlálási adatokat elemzi. Ezért vizsgálati modellünk konstruálásá-

1 Andorka 2001: 153.

A társadalmak rétegződésének vizsgálata a szociológia egyik legkomplexebb területe. Többek között lásd még Andorka–Hradil 1996, Lenski 1966, Kolosi 2000, Machonin 1969.

nál csak a rendelkezésre álló adatokból indulhattunk ki, azaz egyes társadalomszerkezeti dimenziókat (ismérveket) nem, vagy csak részben vizsgálhatunk, másrészt nem állt módunkban egyének szintjén megközelíteni a szerkezetváltozásokat, jobbra makro (országos) és regionális (mezo) szintű adatok egybevetésére volt lehetőségünk. Ennek következtében az egyének szintjén nem vizsgálhattuk a hierarchikus különbségeket, arra azonban lehetőségünk nyílt, hogy megvizsgáljuk a magyaroknak Szlovákia lakosságától való eltéréseit néhány szerkezeti mutató vonatkozásában.

Az egyes dimenziókat és az azokat leképező változókat, illetve a változók operacionálizálását az alábbi táblázat szemlélteti:

1. táblázat

A vizsgálati modell dimenzióinak operacionálizálása

Dimenziók	Változók	Változók operacionálizálása
Etnikai	Nemzetiségi arány	Magyarok aránya
Demográfiai	Életkor szerinti megoszlás	Átlagéletkor
Településszerkezeti	(urbanizációs fok)	Városokban élő aránya
Társadalomszerkezeti	Iskolai végzettség	Felsőfokú végzettségűek aránya
	Gazdasági aktivitás	Munkanélküliek aránya
	Az aktívak foglalkozási csoportok szerinti megoszlása	Vállalkozók aránya
	Gazdasági ágazatok	Tercier szférában dolgozók aránya
	Foglalkozási szerkezet	Értelmiségiek aránya

A modellt alkotó négy dimenzió – az etnikai, demográfiai, település- és társadalomszerkezeti – két csoportba sorolható.

Ezek közül a negyedik, a társadalomszerkezeti dimenzió képezi modellünk „magját”, az első három dimenzió pedig e magdimenzió egyfajta „holdudvara”. Az utóbbi dimenziókat egy-egy változóval, a vizsgálatunk szempontjából meghatározó társadalomszerkezeti dimenziót több változó (iskolai végzettség, gazdasági ágazatok, gazdasági aktivitás, foglalkozási szerkezet, a gazdaságilag aktív társadalmi csoportjai szerinti megoszlás) segítségével vizsgáljuk. A magdimenzióhoz tartozó változók megoszlását feltételezhetően jelentős mértékben befolyásolják az etnikai, demográfiai, és településszerkezeti dimenziók. Összességében a szlovákiai magyarokra vonatkozóan egy többé-kevésbé torz szerkezet meglétét tételezzük fel, ahol az egyes változók belső hierarchiája reciproka, fordítottja az országosnak. (Azaz a magyarok aránya az egyes dimenziók, változók hierarchikusan alacsonyabban elhelyezkedő kategóriákban általában nagyobb, míg a magasabban elhelyezkedő kategóriákban általában kisebb, mint az össznépeességben belül.)

A fenti modellt (teljes) komplexitásában csak néhány részvizsgálat során volt módunkban alkalmazni, mivel csak egyes változók adatai álltak rendelkezésre valamennyi időpontra vonatkozólag.

Dolgozatunkban makro – vagyis országos szinten először a diakronikus – változásokat, ezt követően az egyes rétegek belső tagoltságát vizsgáljuk. Tanulmányunkat a regionális egyenlőtlenségek vizsgálatával zárjuk.

DIAKRONIKUS VÁLTOZÁSOK

Az országos társadalmi jellemzőktől való leszakadás, azaz a hátrányos kedvezőtlen szerkezet, a jelentős társadalmi különbségek kialakulása és konzerválódása a magyar közösség körében történelmi folyamat, mely nyomon követhető a kisebbségi lét kezdeteitől napjainkig. E folyamat nem lineáris, egyes meghatározó időszakokban rövid idő alatt a magyar közösségek társadalomszerkezete igen jelentős minőségi és mennyiségi változásokon esett át. Ezt a folyamatot jól megfigyelhetjük a városi lakosság arányának változásain keresztül Szlovákia összlakossága és ezen belül a magyar lakosság relációjában 1910-től 2001-ig. A vizsgálat során alkalmazott adatok Szlovákia mai területére vonatkoznak. A községek és a városok lakosságát nem a helységek tényleges (egy-egy időpontban érvényes) államigazgatási pozíciója, jogállása alapján határoztuk meg, hanem az 5000 főnél nagyobb lélekszámú településeket városoknak, az ettől alacsonyabb népességű helységeket falvaknak tekintettük.²

A közel egy évszázad alatt lezajlott urbanizációs folyamatok elemzése kiindulópontul szolgálhat a társadalomszerkezeti változások vizsgálatához is, mivel az urbanizációs folyamatok és a társadalomszerkezeti változások egyéb aspektusai között feltételezésünk szerint többé-kevésbé szoros összefüggések figyelhetők meg. Nem elhanyagolható az sem, hogy ez az egyetlen változó, amelyet ilyen hosszú távra visszamenőleg adatolhatunk. (1. ábra)

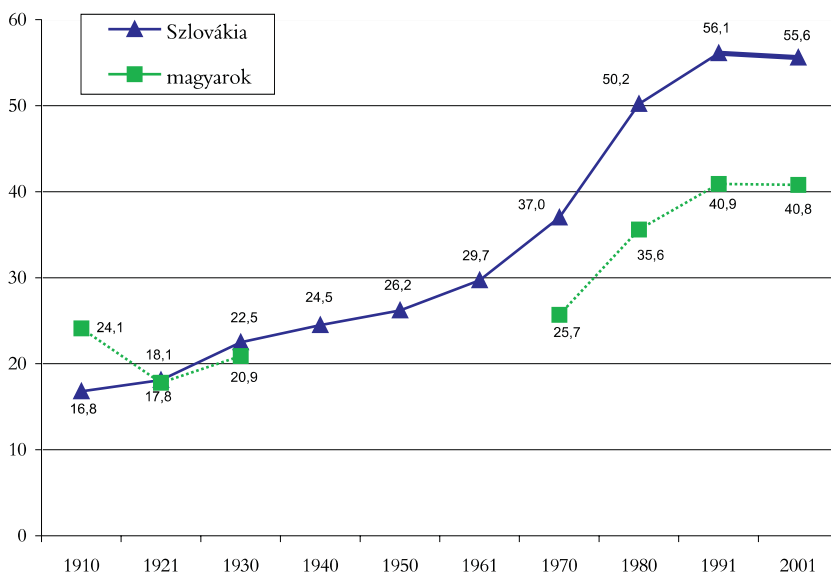
Az adatokból látható, hogy lényegében két meghatározó törésvonal határozza meg a szlovákiai magyarok településszerkezetének alakulását. A monarchia utolsó évtizedében a felvidéki magyarok nagyobb arányban (24,1%) éltek városias jellegű településeken, mint az összlakosság (16,8%). A kisebbségi helyzetbe kerülés után, 1921-ben a városokban élő magyarok aránya több mint egy negyedével (17,8%-ra) csökkent, s az országos értékek alá (18,1%) került. A városi magyarság arányának ily mértékű statisztikai csökkenése csak részben tükrözi a városi lakosság körében bekövetkezett etnikai arányok eltolódását: a Magyarországra áttelepült hivatalnokok, értelmiségiek jelentős része városlakó volt, de a nemzetiségváltás is inkább a többnyelvű városi lakosság körében volt gyakoribb, mint a falvakban. Ez utóbbin belül nem hanyagolhatjuk el a korábban magát zömmel magyar anyanyelvűnek valló zsidó felekezetűek jelentős részének statisztikai leválasztását a magyarságról a zsidó nemzetiségi kategória bevezetésével az 1921-es és 1931-es népszámlálás során.

Az 1930-as és az 1940-es években a városodási folyamatok megtorpannak. A magyarok országosnál hátrányosabb településszerkezeti összetétele markánsan

2 A szlovákiai urbanizációs folyamatok vizsgálatánál gyakran az 5000 főnél nagyobb lélekszámú településeket tekintik „statisztikailag” városoknak, tekintettel a városi jogállású, illetve az 5000-nél népesebb települések köre közötti nagyfokú egybeesésre. Lásd Pašiák 1980: 166.

1. ábra

Az 5000-nél nagyobb lélekszámú helységekben élő magyarok arányának alakulása Szlovákiában 1910–2001 (%)

meghatározóvá a II. világháborút követő „hontalanság évei” után válik. 1945 és 1948 között a felvidéki magyar városi lakosság jelentős része és az értelmiség többsége (mely jelentős mértékben városiak) az ismert kényszerítő intézkedések hatására nagyrészt Magyarországra költözik. Az ’50-es évektől újból növekszik a városi népesség aránya, mely a ’70-es években éri el a legnagyobb dinamikáját. Az ’50-es évek elejétől immár a kommunista uralom alatt kerül sor a magyaroknak a csehszlovák állami keretekbe történő reintegrálására, ennek során azonban a magyar városi népesség aránya korántsem emelkedett annyira, hogy megközelítse az országos átlagot: 1970-ben 30%-kal, 2001-ben pedig 26,6%-kal volt alacsonyabb a magyar városiak aránya, mint az összlakosság esetében.³

Szerkezetváltozások 1980 és 2001 között

Tanulmányunk következő részében a társadalomszerkezeti változásoknak csak egy viszonylag rövid, de folyamatait tekintve igen jelentős és változatos szakaszát tekintjük át, az 1980 és 2001 közötti időszakot. A vizsgált két évtized két fázisra, az 1989-es fordulatot megelőző, és az ezt követő időszakra tagolható.

Megkülönböztetésük több szempontból is lényeges:

3 A korábbi népszámlálások (1941, 1950, és 1961) községsoros nemzetiségi adatai nem, vagy csak részben állnak rendelkezésre.

1. Jelentős különbség van a rendelkezésre álló adatok tartalmi és formai összetétele szempontjából.

1.1. (Cseh)szlovákia társadalomszerkezetének a rendszerváltást követő változásai a statisztikai adatfelvételekben is lecsapódtak. Megváltoztak a szerkezeti összetétel kategóriái. Az 1989 utáni adatok jelentős része nem vagy csak alig hasonlítható össze a korábbiakkal.⁴

Ideológiai okokból az 1989-es politikai rendszerváltásig – kivéve az 1960-as évek második felét – Csehszlovákiában nem folytak a nyugati társadalomkutatási standardoknak megfelelő szerkezetvizsgálatok.⁵ Ehelyett a sztálini osztályelméletnek (két osztály és egy réteg) megfelelő modell alapján vizsgálták a szocialista társadalom osztályszerkezetét: azaz a munkások és szövetkezeti parasztok, illetve az értelmiség alkotta e modell magját.⁶

A társadalmi szerkezet összetételének egyéb szegmensei (iskolai végzettség, gazdasági ágazatok szerinti, gazdasági aktivitás foka szerinti megoszlás) az 1980-as és a korábbi népszámlálások adataiból ismeretesek. Közvetve ide sorolhatók egyes demográfiai és településszerkezeti adatok is.

1.2. A rendszerváltás a társadalomszerkezet fokozatos változása mellett az adatokhoz való hozzáférésben is minőségi változást eredményezett. Ez nem közvetlenül a rendszerváltás utáni első, az 1991-es, inkább a második, a 2001-es népszámlálás adatainál figyelhető meg. Ugyanez érvényes a társadalomszerkezeti adatokra nemzetiségi bontásban is: sokkal komplexebb nemzetiségi bontású adatokkal rendelkezünk a 2001-es, mint az 1991-es, vagy az 1980-as népszámlálásból.

2. Szlovákia társadalomszerkezete a politikai-gazdasági rendszerváltás utáni időszakban (hasonlóan a többi poszt-szocialista államhoz) egyre jobban eltért az azt megelőző időszak szerkezeti jellemzőitől.

2.1. A piacgazdaságra való áttérés talán „leglátványosabb” változásai új társadalmi csoportok megjelenésében, majd fokozatos izmosodásában (pl.: vállalkozók és munkanélküliek számában) jelentkeztek. De igen jelentős volt az ágazatok szerinti megoszlás további változása és a regionális különbségek növekedése is.

2.2. Az egyes szerkezeti kategóriák közti határok kisebb-nagyobb mértékben elmosódtak: a vállalkozók kategóriájába jelentős számú kvázi-vállalkozó is besorolt, ők részben kényszer hatására lettek vállalkozók: a munkanélküliség elől, vagy a munkanélküliségből menekültek. Továbbá, a korábbiakban munkaszerződés alapján foglalkoztatottak egy része a munkáltatók nyomására napjainkban vállalkozó-

4 Többek között módosultak a társadalmi csoportok, továbbá a gazdaságilag aktív népesség kategóriái, így a vállalkozók, illetve a munkanélküliek vagy a (cseh)szlovák statisztikákban „munkát keresők” kategóriái csak a rendszerváltás után figyelhetők meg.

5 Kivételt jelent Machonin (1969) munkája, mely a nyugati rétegződésvizsgálatokkal összehasonlítható standardok alapján vizsgálta a csehszlovák társadalom szerkezetét. Az 1968-as „prágai tavasz” elfojtása után Machonin munkáját „tiltottá” minősítették.

6 Az 1980-as csehszlovák népszámlálási statisztika a gazdaságilag aktív népesség „társadalmi csoportok” szerinti megoszlását az alábbi összetételben publikálta: mezőgazdasági munkások, egyéb munkások, alkalmazottak (kvázi értelmiség), földműves szövetkezetek tagjai, egyéb szövetkezetek tagjai, egyéni gazdálkodók, egyéb önállóak, szabadfoglalkozásúak, egyéb és ismeretlen. Lásd *Sčítanie ľudu domov a bytov...1980.* (1982)

ként végzi gyakorlatilag folyamatosan ugyanazt a tevékenységet. Az egyes szerkezeti kategóriák relativizálódásához az is hozzájárult, hogy a rendszerváltás előtti időszakhoz viszonyítva igen nagy mértékben megnőtt a több bevételi forrásból élő népesség aránya. Esetükben gyakran nem igen határozható meg, hogy valójában hová, mely csoportba tartoznak. (A rendszerváltás előtt (Cseh)Szlovákiában a dolgozóknak csak töredéke rendelkezett főállása mellett további legális bevételekkel.)

Első megközelítésben az 1980 és 2001 közötti szerkezetváltozásokat egy dimenzió, az iskolai végzettség változása alapján elemezzük. Választásunk több okból is erre a mutatóra esett. A foglalkozási csoportok szerinti megoszlás a rétegződés-vizsgálatok domináns ismérvét képezik. Nemzetiségi bontású foglalkozási adataink azonban csak a 2001-es népszámlálás alapján ismeretesek, vagyis e tekintetben a '80-as és a '90-es években lezajlott változásokat nincs módunkban vizsgálni. Ugyanakkor az egyén iskolai végzettsége – legalábbis felfelé – behatárolja a betölthető foglalkozások körét, azaz ebből a szempontból „keményebb” változónak tekinthetjük mint a foglalkozást. (Az iskolai végzettség és a foglalkozási csoportok szerinti megoszlás közti kapcsolat viszonylag szoros.)

2. táblázat

A szlovákiai magyarok iskolai végzettség szerinti megoszlásának változásai Szlovákiában 1980, 1991, 2001. (%)⁷

Iskolai végzettség	1980		1991		2001	
	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar
Alapiskolai	51,7	63,6	38,2	49,7	26,4	36,3
Szakmunkás – érettségi nélkül	20,7	18,6	25,4	24,3	24,7	27,5
Szakiskolai	2,6	1,5	2,8	2,4	4,7	3,2
Középfiskolai – érettségivel	17,8	12,1	24,3	18,8	32,1	26,3
Főiskolai és egyetemi	5,3	2,2	7,7	3,6	9,8	5,4
Iskolai végzettség nélkül	0,7	0,7	0,7	0,6	0,4	0,4
Iskolai végz. szülő adat nélkül	1,0	1,3	0,9	0,6	2,0	0,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az iskolai végzettség szerinti megoszlás három kategóriájának (a szakiskolai, iskolai végzettség nélküliek, illetve iskolai végzettségről szóló adat nélküliek) a vizsgálatától eltekintünk, mivel az ezekbe a kategóriákba tartozók száma viszonylag csekély, továbbá nem tartoznak a végzettség szerinti megoszlás meghatározó kategóriái

⁷ Az 1980-as és az 1991-es adatok a 15, a 2001-es adatok a 16 éven felüli népességre vonatkoznak.

közé.⁸ A négy kategóriásra zsugorodott iskolai végzettség változóban az alulról egymást követő kategóriák az előzőnél magasabb végzettségi szinteket jelentenek. Megfigyelhető, hogy a magyarok relatív (országoshoz viszonyított) aránya a magasabb végzettségi szintek felé haladva csökken.

Az alapiskolai végzettségűek relatív többlete párhuzamosan halad a közép és felsőfokú végzettségűek jelentős hiányával. Az alapiskolai végzettségűek körében a magyarok relatív többlete az elmúlt évtizedekben nem csökkent, inkább tovább emelkedett. 1980-ban 22,8%-kal, 2001-ben 37,6%-kal volt magasabb a magyar alapiskolai végzettségűek aránya az országos trendeknél.⁹ A magyar szakmunkások aránya a rendszerváltás után, a '90-es években emelkedett az országos értékek fölé. A szakmunkások aránya országosan a '80-as években még (20,7%-ról 25,4%-ra) emelkedett, a '90-es években viszont már kis mértékben (24,7%-ra) csökkent. A magyar szakmunkások aránya mindkét évtizedben dinamikusán – 18,6%-ról 27,5%-ra – emelkedett. 1980-ban a magyar (érettségi nélküli) szakmunkás végzettségűek aránya még 10,3%-kal volt az országos trendeknél alacsonyabb, a '90-es években elérte az országos átlagot, 2001-ben pedig már 11,6%-kal meg is haladta azt.

Időközben e végzettségi kategória társadalmi értéke is módosult. A '90-es években egyre nagyobbá vált az igény a magasabb, elsősorban felsőfokú végzettség megszerzésére, ezzel párhuzamosan a szakmunkások jelentős része csak nagy nehézségek árán talál (végzettségének megfelelő) munkát. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyar népesség jelentős hányada csak hosszabb időeltolódással, egyfajta fáziskéséssel reagál az időközben bekövetkezett változásokra.

A középfokú (gimnáziumi és szakközépiskolai végzettséggel, illetve az érettségivel rendelkező szakmunkások viszonylag heterogén csoportjait egy kategóriában kezeljük) érettségivel rendelkező magyarok aránya már jóval alacsonyabb az országos átlagnál, de a legnagyobb elmaradás a vizsgált négy végzettségi kategória közül a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében tapasztalható.

Országosan az érettségivel rendelkezők aránya az 1980-as és az 1990-es években 79,6%-kal (17,8%-ról 32,1%-ra) emelkedett. A középfokú érettségivel rendelkező magyarok aránya 1980-ban 32,1%-kal, 2001-ben pedig 18%-kal volt a szlovákiai átlag alatt. Ez 20,8%-os növekedést jelent a két évtized során bekövetkezett szlovákiai változásokhoz képest.

A szlovákiai felsőfokú végzettségűek aránya a középfokú érettségivel rendelkezőknél még dinamikusabban nőtt. Arányuk 85,6%-kal (5,3%-ról 9,8%-ra) emelkedett a vizsgált időszakban. Az országos trendekhez viszonyítva 31%-kal gyorsabban nőtt a magyar felsőfokú végzettségűek aránya. Ennek ellenére a magyar felsőfokú végzettségűek aránya 1980-ban 58,1%-kal, 2001-ben pedig 45,9%-kal volt a szlovákiai értékek alatt. Mindkét végzettségi csoporton belül – a dinamikus növe-

8 2001-ben Szlovákia 16 éven felüli népességéből a szakiskolai végzettségűek aránya 3,8%, az iskolai végzettség nélküliek aránya 0,5%, az iskolai végzettségről szóló adat nélküliek aránya 0,7%. Ez utóbbi az ismeretlen végzettségűeket tartalmazza. (Lásd *Sčítanie obyvateľov...2001 2002*)

9 1980 és 2001 között a szlovákiai alapiskolai végzettségűek aránya 49,1%-kal (51,7%-ról 26,4%-ra), a magyar alapiskolai végzettségűek aránya 42,9%-kal (63,6%-ról 36,3%-ra) csökkent.

kedés ellenére – a magyarok aránya viszonylag lassan közeledik az országos értékekhez, azonban a felzárkózás esélye a felsőfokú végzettségűek esetében belátható időn belül nem valószínű.¹⁰

A magyarok egyes képzettségi szintjei (kategóriái) ellentmondásosan változtak az utolsó két évtizedben. Egyfajta felemás változás figyelhető meg: a közép, illetve felsőfokú végzettséggel rendelkezők kis mértékű felzárkózása mellett tovább nő a magyarok relatív többlete a munkaerőpiacon alig konvertálható alapiskolai végzettségi szinttel rendelkezők körében. De a magyar szakmunkások arányának az országosnál nagyobb mértékű növekedése sem igen járul hozzá a magyarok munkaerőpiaci helyzetének javulásához. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az iskolai végzettség alakulásában egyfajta ambivalens fejlődés figyelhető meg: a magyarok körében a potenciálisan előnyösebb pozíciókat biztosító végzettséghez tartozók aránya gyorsabban növekszik, a leghátrányosabb pozíciókat biztosító végzettséghez tartozók aránya pedig lassabban csökken, mint az országos átlag.

(Ezáltal pedig a magyarok körében a legalsó és a legfelső rétegek közti társadalmi egyenlőtlenségek – különbségek – feltehetőleg gyorsabban nőnek az országosnál.)

Az iskolai végzettség szerinti megoszlás elemzését csak a főbb végzettségi kategóriák szerinti bontásban elemeztük. Azonban ezek a kategóriák további belső hierarchiával rendelkeznek. Feltételezésünk szerint ezeken a főbb kategóriákon belül is az eddig megismert „rendező elv” szerint helyezkednek el az egyes végzettségi szintek. Azaz a magyarok relatív (országoshoz viszonyított) aránya a magasabb hierarchikus – ebben az esetben – végzettségi szintek felé haladva csökken.

Ugyanakkor nem minden szint esetében lehet egyértelműen ilyen belső kategorizációt kimutatni.¹¹ A legtisztabban a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél figyelhetjük meg a belső hierarchia rendező hatását.¹² Az előzőekben már utaltunk rá, hogy a felsőfokú végzettségűek között a magyarok aránya 45,1%-kal kisebb az országos átlagnál. A főiskolai (bakalár)¹³ végzettségűek aránya közelíti meg leginkább az országos trendeket, 19,6%-os lemaradással. Az egyetemi végzettségűek aránya 45,8%-kal marad el az országos mutatótól. A legnagyobb a lemaradás tudományos

10 Ha a jelzett időszakban megfigyelt változásokat hosszabb időszakra kivetítjük, azaz a felsőfokú végzettségű magyarok arányának növekedését az országosnál 31,0%-kal gyorsabbnak tételezzük fel, akkor mintegy 50–60 év múlva érné el a felsőfokú végzettségű magyarok aránya az országos szintet.

11 Ennek véleményünk szerint több oka is lehet: egyrészt időközben megváltozott egyes kategóriák presztízse, másrészt bizonyos kategóriák egyfajta határkategóriát képeznek, végül a magyar nyelvű oktatási rendszer által nyújtott „kínálat” nagymértékben meghatározza a magyar fiatalok iskolaválasztását.

12 A belső hierarchia valós különbségeket takar, azaz a bakalár (főiskolai szintű végzettség) alacsonyabb végzettségnek számít, mint az egyetemi végzettség. A *hierarchia csúcsán természetesen a megszerzett tudományos fokozat áll*. Azonban nem volna szabad megfélekednünk a horizontális különbségek két típusáról: az azonos képzettségi szintű szakmák közt mutatkozó látens vagy nyílt különbségekről, továbbá az azonos képzettséget nyújtó iskolák színvonalai közti különbségekről, melyek hosszabbtávú hatásai nem hagyhatók figyelmen kívül.

13 A szlovák „oktatási és statisztikai terminológia” bakalárnak nevezi a főiskolai szintű végzettséget, és ezt átvette a szlovákiai magyar köznyelv is.

fokozattal rendelkezők között. Ez utóbbiak esetében több mint kétszeres (53,8%) a magyarok lemaradása az országostól.¹⁴

A gazdaságilag aktív magyar népesség képzettségi mutatói némileg kedvezőbbek a fent figyelembe vett (15, illetve 16 éven felüli) népesség adatainál, mivel nem tartalmazzák a nyugdíjas korúak adatait.¹⁵

A továbbiakban a magyarok körében zajló szerkezetváltozások elemzését egy lakossági csoportra, a gazdaságilag aktív népességre korlátozzuk. Ezen a népességen belül több dimenzió mentén is megvizsgáljuk azokat a tényezőket, ismérveket, melyek a társadalmi különbségek alakulását befolyásolják.

A gazdaságilag aktív népesség megoszlását, illetve az ezen a területen bekövetkezett változásokat több vetületben elemezzük. Nemzetiségi bontásban a gazdaságilag aktív népesség aránya, ennek alakulása, változása vizsgálatunk szempontjából nem túl jelentős információk hordozója. (A népességnek ez a kategóriája igen heterogén, nemcsak a ténylegesen aktívakat, de a munkanélkülieket – értsd: munkát keresőket is – magában foglalja.) A magyar gazdaságilag aktív népesség aránya alig különbözik az országostól. A két évtized alatt kimutatott változások olyan kis mértékűek, hogy ebből jelentősebb következtetéseket nem igen lehet levonni. (Lásd 4. táblázat).

Tanulmányunk szempontjából sokkal több információt hordoz, ha e népesség egyes aspektusaira, szegmenseire, kategóriára összpontosítjuk a figyelmünket. Először a foglalkozási csoportok szerinti megoszlást vizsgáljuk. Itt az egyes kategóriák közti vertikális határok az iskolai végzettség szerinti megoszlásnál elmosódottabbak, de a főbb trendek itt is megfigyelhetők.

Megfigyelhető, hogy a vezetők és irányítók, menedzserek között a magyarok aránya kevésbé marad el (17,7%), mint az értelmiségiek esetében (24,2%). A szellemi munkát végzők között a középszintű szellemi munkát végzők aránya mutatja a legnagyobb elmaradást (25,7%). A szolgáltatásokban és kereskedelemben dolgozók között (akik már inkább fizikai, mint szellemi munkát végeznek) a magyarok aránya az országosnál magasabb (6,2%-kal). A további foglalkozási csoportokban dolgozók között a magyarok aránya jelentősen magasabb az országosnál. (2. ábra)

Két csoport esetében kirívóan magas a magyarok aránya: az agráriumban dolgozó szakmunkások és a segédmunkások között. Az utóbbi csoport kiemelkedően magas relatív többletét (51,7%) meghatározza a magyarok körében igen magas alapiskolai végzettségűek aránya. A mezőgazdasági szakmunkások relatív többlete (36,3%) pedig a magyarlakta területek gyenge iparosodottságával van összefüggésben.

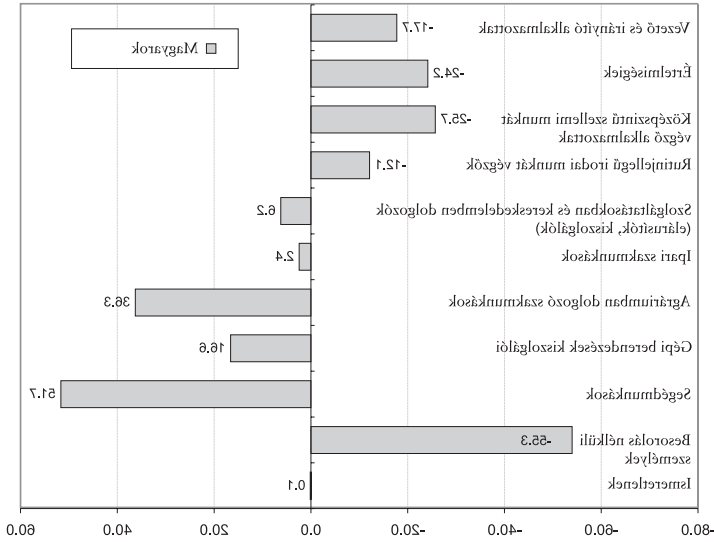
A foglalkozási csoportok hierarchiájából „kilógnak” az ún. „besorolás nélküli személyek”, közöttük a magyarok relatív aránya a legkisebb. E kategória egy igen

14 A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya Szlovákiában 2001-ben 9,85% volt, a magyarok körében 5,4%. Ezen belül országosan a főiskolai (bakalár) végzettségűeké 0,42%, az egyetemi végzettségűeké 8,88%, a tudományos fokozattal rendelkezők aránya 0,54%. A magyarok körében az egyes felsőfokú végzettségi szintekhez tartozók megoszlása 0,33%, 4,82%, 0,25%. (A jobb összehasonlíthatóság biztosítása érdekében az adatokat – melyek viszonylag alacsony értékek – két tizedes számra kerekítve közöljük.)

15 A nyugdíjasok sokkal alacsonyabb végzettséggel rendelkeznek a fiatalabb korcsoportoknál. A magyarok körében arányuk jelentősen magasabb az országosnál.

2. táblázat

A gazdasági aktivitás szektorok közötti elmozdulás mértéke (2001-es évi) (%)

Az ábrán látható, hogy a gazdasági aktivitás szektorok közötti elmozdulás mértéke a 2001-es évi adatok alapján a következőképpen alakult: a legmagasabb mértékű elmozdulás a szolgáltatások szektorában történt, ahol a gazdasági aktivitás 51,7%-kal nőtt. A legkisebb mértékű elmozdulás a közvetlen szolgáltatások szektorában történt, ahol a gazdasági aktivitás 0,1%-kal nőtt. A gazdasági aktivitás mértéke a legtöbb esetben csökkent, a legnagyobb mértékű csökkenés a részvénytársaságok szektorában történt, ahol a gazdasági aktivitás 28,7%-kal csökkent.

A gazdasági aktivitás szektorok közötti elmozdulás mértéke a 2001-es évi adatok alapján a következőképpen alakult: a legmagasabb mértékű elmozdulás a szolgáltatások szektorában történt, ahol a gazdasági aktivitás 51,7%-kal nőtt. A legkisebb mértékű elmozdulás a közvetlen szolgáltatások szektorában történt, ahol a gazdasági aktivitás 0,1%-kal nőtt. A gazdasági aktivitás mértéke a legtöbb esetben csökkent, a legnagyobb mértékű csökkenés a részvénytársaságok szektorában történt, ahol a gazdasági aktivitás 28,7%-kal csökkent.

2001-ben a gazdasági aktivitás szektorok közötti elmozdulás mértéke a következőképpen alakult: a legmagasabb mértékű elmozdulás a szolgáltatások szektorában történt, ahol a gazdasági aktivitás 51,7%-kal nőtt. A legkisebb mértékű elmozdulás a közvetlen szolgáltatások szektorában történt, ahol a gazdasági aktivitás 0,1%-kal nőtt. A gazdasági aktivitás mértéke a legtöbb esetben csökkent, a legnagyobb mértékű csökkenés a részvénytársaságok szektorában történt, ahol a gazdasági aktivitás 28,7%-kal csökkent.

A táblázat a gazdasági aktivitás szektorok közötti elmozdulás mértékét mutatja a 2001-es évi adatok alapján. A gazdasági aktivitás mértéke a legtöbb esetben csökkent, a legnagyobb mértékű csökkenés a részvénytársaságok szektorában történt, ahol a gazdasági aktivitás 28,7%-kal csökkent.

3. táblázat

A magyar lakosság ágazatok szerinti megoszlása Szlovákiában 1980, 1991, 2001. (%)

Ágazat	1980		1991		2001	
	Szlovákia	Ebből magyar	Szlovákia	Ebből magyar	Szlovákia	Ebből magyar
Primer	15,3	27,3	13,9	23,8	5,4	10
Szekunder	53,6	46,8	48,7	41,9	32,8	30,3
Tercier	30	24,6	32,9	29,7	39,2	36,6
Ismeretlen	1,1	1,3	4,5	4,6	22,6	23,1
Összesen	100	100	100	100	100	100

ban dolgozó magyarok arányának különbsége 12,7%-ról 7,7%-ra apadt, a tercier szférában dolgozóké pedig 18%-ról 6,6%-ra mérséklődött. Az ágazatok szerinti megoszlás adatainak változása nemcsak az aktív népesség jelentős átstrukturálódásának egyes fázisait mutatja. Megfigyelhető egyfajta bizonytalanság is az egyes ágazatokhoz tartozók valós arányait illetően. Ez az ismeretlenek arányának mintegy húszszorosára történt növekedéséből fakad. Az ismeretlenek arányának változása csaknem megegyezik a munkanélküliek arányának alakulásával. (Ezzel tanulmányunk következő részében foglalkozunk)

A szlovákiai rendszerváltás utáni szerkezetváltozásokat két „posztkommunista” mutató segítségével vizsgáljuk. A munkanélküliek és vállalkozók számának alakulása jelzi az időközben lezajlott intenzív átstrukturálódást. Az 1989-es „bársonyos forradalom” után másfél évvel a munkanélküliek (munkát keresők) aránya Szlovákiában 4,1%-ot, a magyarok esetében 4,4%-ot tett ki. 10 év alatt a szlovákiai munkanélküliek aránya mintegy ötszörösére (20,4%) emelkedett. A magyar munkanélküliek aránya közel hatszorosára nőtt (25,7%). Ez igen jelentős mértékben, negyedével (26%) magasabb az országos értékeknél.

Szlovákia gazdaságilag aktív lakosságából a vállalkozók aránya 1991-ben még nagyon alacsony volt (1,3%). Arányuk tíz év alatt mintegy hatszorosára, (7,7%-ra) emelkedett. A magyar népességben belül a vállalkozók aránya úgy tűnik, hogy a rendszerváltás óta folyamatosan magasabb. 1991-ben arányuk (1,6%) még 46,2%-kal volt magasabb az országosnál. A későbbiekben növekedésük jelentősen kisebb az országosnál, 2001-ig arányuk négy és félszeresére (8,4%-ra) emelkedett, relatív többletük 9,1%-ra apadt az országoshoz viszonyítva.

E két posztkommunista kategória több vonatkozásban is összefügg egymással, mivel a gazdaságilag aktív népesség egyes kategóriái – legalábbis a ’90-es években viszonylag puha, cseppfolyós, egymásba könnyen áttranszformálható kategóriákat képeztek. Összemosódik a termelőszövetkezetekben dolgozók között az alkalmazotti és a tagsági viszony, nehezen különíthetők el a vállalkozások alkalmazottai a kvázi alkalmazottaktól. Másrészt az egyes kategóriák belső homogenitása is problematikus. Egy kategóriába lett besorolva a kényszervállalkozó, aki munkanélküli feleségét statisztikailag alkalmazza, és a valódi vállalkozást folytató kis-, de a több száz alkalmazottat foglalkoztató nagyvállalkozó is.

4. táblázat

A magyar lakosság néhány szerkezeti mutatójának változásai 1980–2001. (%)

	1980		1991		2001	
	Szlovákia	Ebből magyarok	Szlovákia	Ebből magyarok	Szlovákia	Ebből magyarok
Gazd. aktivitás	49,8	49,6	48,5	49,3	51,1	51,5
Munkanélküliek	–	–	4,1	4,4	20,4	25,7
Vállalkozók	–	–	1,3	1,9	7,7	8,4

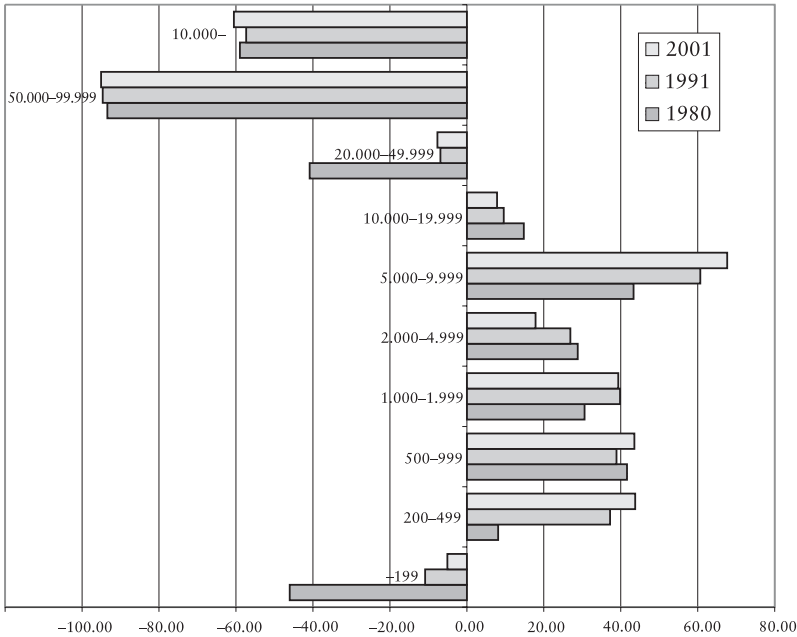
Az ún. „kemény” társadalomszerkezeti mutatók után vizsgáljuk meg az ezeket befolyásoló – modellünk szerint – az előzőek környezetét, „holdudvarát” alkotó etnikai, demográfiai és településszerkezeti mutatók alakulását. Ez utóbbi „környezeti változók” döntően befolyásolják, és hatást gyakorolnak a társadalomszerkezet alakulására. (lásd 1. táblázat) Az alábbiakban e „holdudvarhoz” tartozó dimenziók leglényegesebb vonatkozásait tekintjük át.

A településszerkezeti egyenlőtlenségeket két aspektusból vizsgáljuk. Az elsőt, a magyarlakta települések rurális dominanciájú szerkezetváltozásainak főbb szakaszait, melyet vertikális különbségként értelmezhetünk, a települések lakosságszámának változásait, pontosabban a városodás hosszútávú, mintegy 90 éves szakaszát elemezve vázoltuk. (A horizontális, vagy regionális településszerkezeti egyenlőtlenségekkel a következő fejezetben foglalkozunk.) Az 1980-as és 1990-es években a magyarok urbanizációja az országos trendekkel párhuzamosan haladt, a korábban megfigyelt leszakadás mintha megállt volna, sőt némi javulás is mutatkozott. Az országostól való lemaradás 29,1%-ról 26,6%-ra csökkent, azaz a 20 év alatt kis mértékben (3,5%-kal) nőtt a magyar városlakók aránya az országoshoz viszonyítva. Azonban a településszerkezeti változásoknál szintén megfigyelhető a már korábbiakban vizsgált változóknál is feltárt jelenség: általában a hátrányosabb helyzetű, esetünkben kisebb lélekszámú helységekből magasabb a magyarok aránya, ezzel szemben a kedvezőbb helyzetű, magasabb lélekszámú helységekből a magyarok aránya alacsonyabb a szlovákiai megoszlásnál. Ezt az általánosnak mondható tendenciát a magyarlakta településszerkezetnek az országostól való regionális eltérései is „keresztbemetszik”. Ennek következménye, hogy a törpefalvakban élő magyarok aránya nem követi a falusi településekre jellemző tendenciát, nem mutatkozik relatív magyar többlet. (Egyrészt a magyarlakta törpefalvak aránya kisebb, másrészt lakosságuk etnikailag is heterogénebb, mint a nagyobb lélekszámú magyarlakta falvak esetében.) Ennél is jelentősebb, hogy az 50–99.000 lakosú városokban élő magyarok aránya kirívóan alacsony. Ezek a városok a magyar „nyelvhatártól” északra fekszenek, magyar népességük szórványban él.

Ily módon a magyar településszerkezet domináns összetevőit a falusi települések (de közülük nem a törpefalvak, hanem a nagyobb községek), és mellettük a kis-

3. ábra

A magyar lakosság megoszlása a települések nagyságcsoportjai szerint Szlovákiában 1980, 1991, 2001. (Szlovákia=0%)

városok jelentik. Azaz a magyar városlakók arányának relatív növekedése elsősorban a kisvárosokban élő magyarokra vonatkozik. (lásd 3. ábra)¹⁷

A demográfiai folyamatok képezik a „környezeti tényezők” előző vizsgálatának második csoportját. Ezek közül e helyütt most egyetlen mutatót, az életkor alakulását elemezzük. A közép-európai országokhoz hasonlóan, Szlovákiában is egyre előrehaladottabbak az előregedési folyamatok. A lakosság átlagéletkora 1980-ban 32,1 év, 1991-ben 33,1 év, 2001-ben 35,5 év volt. Míg az 1980-as években 1 évvel, az 1990-es években 2,4 évvel nőtt az ország népességének átlagéletkora. Az előregedés felgyorsulása az 1990-es évek elejétől bekövetkezett nagymértékű termékenységsökkenésre vezethető vissza. A magyarok körében ezek a folyamatok még előrehaladottabbak: 1980-ban a magyarok átlagéletkora 2,4 évvel (34,7 év), 1991-ben 3,0 évvel (36,1 év) 2001-ben 3,4 évvel (38,9 év) volt magasabb az összlakosságénál.¹⁸

17 A magyar lakosság megoszlását a települések nagyságrendi csoportjai szerint Szlovákiában, (százalékban) a *Függelék 2.* táblázata tartalmazza.

18 Az adatok számított értékek, melyek néhány tized százalékkal tér(het)nek el a tényleges értékektől. A hivatalosan közzétett adatok csak az összlakosságra vonatkozó átlagértékeket tartalmaznak. A számítás révén pedig az azonos módszerrel kapott (országos és a magyarokra vonatkozó) átlagértékek közti különbség elhanyagolható.

5. táblázat

A magyar lakosság főbb korcsoportok szerinti megoszlása Szlovákiában 1980–2001.

Korcsoportok (év)	1980		1991		2001	
	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar
0–14	26,1	22,1	24,9	20,5	18,9	15,0
15–59	60,4	61,4	60,2	61,5	64,8	65,1
60 felett	13,5	16,3	14,8	18,0	15,4	19,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az elöregedés folyamatait a főbb korcsoportok szerinti megoszlás változásai alapján elemezzük.¹⁹ Az elöregedő magyar népességet az országostól jelentős mértékben kisebb arányú gyermekszám, s az előzőnél is magasabb arányú időskorú népesség jellemzi. A felnőttkorúak aránya az országos értékek körül mozog, illetve annál kis mértékben magasabb. Az 1980-as és az 1990-es években ezeknek a különbségeknek további növekedése, az országos trendektől egyre nagyobb mértékű leszakadása figyelhető meg. 1980-ban a magyar gyermekkorúak aránya 15,1%-kal, 2001-ben 20,7%-kal volt alacsonyabb, míg az időskorú magyar népesség arányának növekedése 20,7%-kal, illetve 26,4%-kal bizonyult magasabbnak az országos trendeknél.

A szerkezeti változásokat meghatározó környezeti tényezők közül utolsóként a magyar lakosság számarányának alakulását vizsgáljuk. A magyarok aránya 11,2%-ról (1980-as adat) 9,7%-ra (2001-es adat) esett vissza. 1991-ben a szlovákiai magyarok össznépségen belüli aránya 10,8% volt.²⁰ A magyar lakosság fogyását elsősorban az asszimilációs folyamatok idézték elő, s csak másodsorban vezethető vissza a magyarok országosnál kedvezőtlenebb népmozgalmi folyamataira.²¹ A csökkenés következtében a magyarlakta települések etnikai összetétele is jelentős mértékben módosult. A korábbi évtizedekben a magyarlakta helységek etnikai jellege (a településeken élő magyarok aránya) és a településeken élő magyarok száma között csaknem lineáris kapcsolat volt megfigyelhető. A legtöbb magyar az erős magyar többségű településeken, míg legkevesebben a szórványjellegű településeken éltek. 2001-re a magyarok etnoregionális térszerkezete jelentős mértékben módosult: legtöbben az enyhe magyar többségű településeken élnek, az erős magyar többségű helységekben élők száma pedig visszaesett.²²

Az országos adatok szintjén megismert szerkezeti összetétel, illetve ennek változásai megerősítik a magyarok kedvezőtlen, hátrányos társadalomszerkezetéről alkotott előfeltevésünket. A kedvezőtlen, hátrányos társadalomszerkezet-mintázatokhoz a kedvezőtlen település és demográfiai szerkezet is hozzájárul. (A magasabb lélekszámú helységekben

19 A változások finomszerkezete a korévek, illetve öt éves korcsoportok szerinti bontású adatok alapján vizsgálva figyelhető meg.

20 A szlovákiai magyarok száma 1980-ban 559.490, 1991-ben 567.296, 2001-ben 520.528 fő volt.

21 Lásd Gyurgyík 2003: 51–58

22 Az enyhe (50%–80% magyar arányú helységekben) a magyarok aránya 1991 és 2001 között 33,1%-ról 42,4%-ra emelkedett, az erős magyar többségű helységekben élők magyarok aránya a jelzett évtizedben 45,0%-ról 34,7%-ra apadt.

élők iskolai végzettsége magasabb, a magasabb átlagéletkorú települések népességének végzettségi szintje alacsonyabb. A magyarság körében kimutatott magasabb munkanélküliség a kedvezőtlenebb képzettségi szinttel, a rurálisabb településszerkezettel – melynek regionális eloszlása is hátrányos – szoros összefüggésben van.)²³

Felmerül azonban a kérdés, hogy a magyarok körében kimutatott szerkezeti egyenlőtlenségek mennyiben tekinthetők csupán az egész Szlovákiára jellemző jelentős regionális különbségek következményeinek? Másképpen megfogalmazva, vajon az országos szinten kimutatott egyenlőtlenségek regionálisan hasonló jellegűek az országos szinten kimutatott egyenlőtlenségekkel, vagy – a magyarlakta térségekben – attól eltérően alakulnak? Ezekre a kérdésekre keressük a választ tanulmányunk következő részében.

SZINKRONIKUS VÁLTOZÁSOK

A Szlovákia egyes régiói közötti igen jelentős szerkezeti különbségek hosszútávra nyúlnak vissza. A szlovákiai fejlesztési trendek a rendszerváltás előtti évtizedekben nem kedveztek a határmenti területeknek. A főbb fejlesztések az ország középső részén valósultak meg.²⁴ Több évtizedre visszamenő összehasonlításra nincs módunk, a rendelkezésre álló regionális (járási) szintű adatok egymással csak körülmenyesen vethetők össze,²⁵ ezért a továbbiakban csak a 2001-es adatok alapján vizsgálódunk.

A regionális különbségek, egyenlőtlenségek változásának mutatójaként a munkanélküliek arányának alakulását választottuk. Választásunk több okból is erre a változóra esett. A munkanélküliség (Cseh)Szlovákiában „statisztikailag” a rendszerváltás óta mutatható ki, mutatója ily módon az azóta eltelt időszak regionális szétfejlődésének vizsgálatára is alkalmas.²⁶ A 2001-es adatok szintjén jelentkező igen nagy különbségek a „távolabbi múlt” és a „közelmúlt” halmozott egyenlőtlenségeiből fakadnak.

Szlovákia területét, függetlenül az éppen aktuális államigazgatási beosztástól, általában három „nagy régióra” – nyugat-kelet irányba haladva – Nyugat-, Közép- és Kelet-Szlovákiára felosztva vizsgálják.²⁷ A különböző gazdasági és társadalomszer-

23 A magyar lakosság településszerkezeti, demográfiai, etnikai változásairól a '80-as években lásd Gyurgyík 1994.

24 Lásd Krivý–Feglerová–Balko 1996: 161–168.

25 Az 1996-ban végrehajtott államigazgatási reform következtében megváltozott a középszintű közigazgatási egységek kiterjedése.

26 A munkanélküliek arányát egyfajta relatív mutatóként értelmezzük, hiszen a rendszerváltás előtt is igen jelentős különbségek voltak az egyes régiók között. A mesterségesen biztosított kapun belüli túlfoglalkoztatás, a regionálisan eltérő, jobbára magas arányú ingázás, a területileg áttekinthetetlen elvonások és juttatások rendszere elmaszatozta (összemoszta) ezeket a különbségeket.

27 Ez a hármas felosztás bizonyos összefüggésekben négy régióra bővül. Ebben az esetben a nyugat-szlovákiai régióból Pozsonyt és környékét külön egységként emelik ki. A jelenlegi szlovák államigazgatási beosztás keretében az ország 8 kerületre tagolódik. Ugyanakkor a Szlovák Statisztikai Hivatal négy nagy régióra bontva közöl adatokat. A Pozsonyi régió területe azonos a Pozsonyi kerülettel, a Nyugat-Szlovákiai régióba a Nagyszombati, Nyitrai, Trencsényi kerületek, a Közép-Szlovákiai régióba a Besztercebányai és a Zsolnai kerületek, a Kelet-Szlovákiai régióba a Kassai és az Eperjesi kerületek tartoznak. A kerületeknél kisebb közigazgatási egységek a körzetek, melyek területe jobbára megegyezik a járások területével. Ez utóbbiak 2004 óta már csak statisztikai egységek.

kezeti jellegzetességek vonatkozásában a nyugat-kelet irány egyúttal a fejlettől a kevésbé fejlett irányába történő haladást is jelenti. Ez az általános trend jó néhány vonatkozásban „felülíródik” annak függvényében, hogy az egyes régiók az észak-déli koordinátarendszerben hol helyezkednek el. Ebből a szempontból az ország középső sávja fejlettebb, s a határmenti területek a kevésbé fejlettek közé tartoznak. Ebben a keleti-nyugati, észak-déli koordinátarendszerben kivételt Kassa városa és közvetlen környéke jelent, amely jobb kondíciókkal rendelkezik, mint a keleti térség többi kistérsége.

A szlovákiai magyarlakta területek regionális különbségeinek vizsgálatánál magyarlakta járásoknak, „kistérségnek” azokat a járásokat tekintjük, ahol a magyarok aránya meghaladja a két százalékot.²⁸ Ezen felosztási elv alapján a 79 szlovákiai járásból 25 minősült magyarlaktnak. Ezek közül Pozsony területe 5, Kassa 4 járásra tagolódik.²⁹ (Lásd térkép)

Első pillantásra, eddigi feltételezéseinktől eltérően, a magyarlakta járásokban élő népesség általunk vizsgált szerkezeti mutatói különösebben nem térnek el az ország „északi” területének szerkezeti jellemzőitől.³⁰ A „déli” terület bizonyos szerkezeti jellemzői kedvezőbbek, más vetületekben hátrányosabbak. Ugyan a munkanélküliek aránya (21,6%) a magyarlakta régiókban kissé meghaladja az országos értéket (20,4%), az ország nagyobbik, északi területén ez az érték kisebb (19,6%). A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya (9,6%) viszont jelentősen magasabb az országosnál (7,9%), melytől jelentősen elmarad az északi területen élők végzettségi szintje (6,8%). Az alapiskolai végzettségük aránya (21,7%) a magyarlakta járásokban kis mértékben magasabb a többi területhez viszonyítva (20,6%).

A magyarlakta járások sajátosságainak vizsgálatához a járásokat etnikai jellegük szerint csoportosítottuk.³¹ (6. táblázat)

A szlovákiai magyarságú járásokban a magyarlakta járások lakosainak közel 8%-a, a hasonló etnikai összetételű (magyar arányú) Pozsonyban és Kassán együttvéve csaknem egyharmada (31%) él. A magyar kisebbségű járásokban több mint 50%-a, a magyar többségű járásokban a magyarlakta járások összlakosságának alig több mint 10%-a él. A magyarok e régión belüli megoszlása ettől jelentős mértékben különbözik. A magyar kisebbségű járásokban érzékelhetően több (59,5%), Pozsonyban és Kassán több mint hatszor kevesebb (4,9%), a magyar többségű járá-

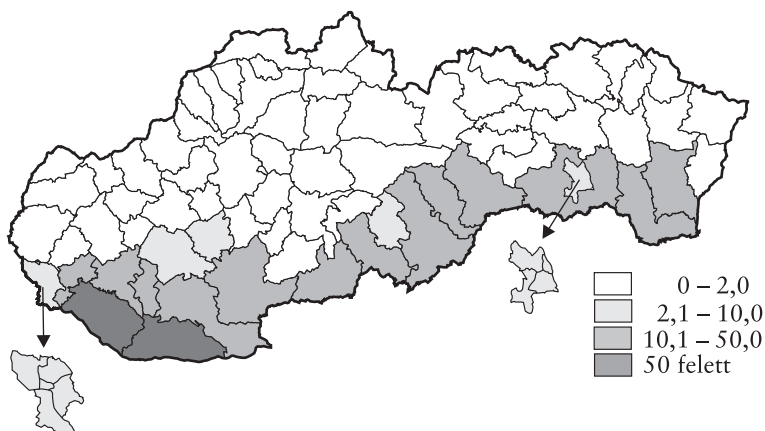
28 A magyarlakta területek vizsgálatánál, más összefüggésben, azokat a járásokat minősítettük magyarlaktnak, ahol a magyarok aránya meghaladja a 10%-ot vagy az ezer főt. A fentebb említett (a 2%-nál magasabb arányú járások) és az utóbbi empirikus szempontból ugyanazt területet fed le.

29 Ily módon a „magyarlakta régióban” él az ország lakosságának 39,9%-a (2.144.624 fő) a magyarok 98,9%-a (514.682 fő).

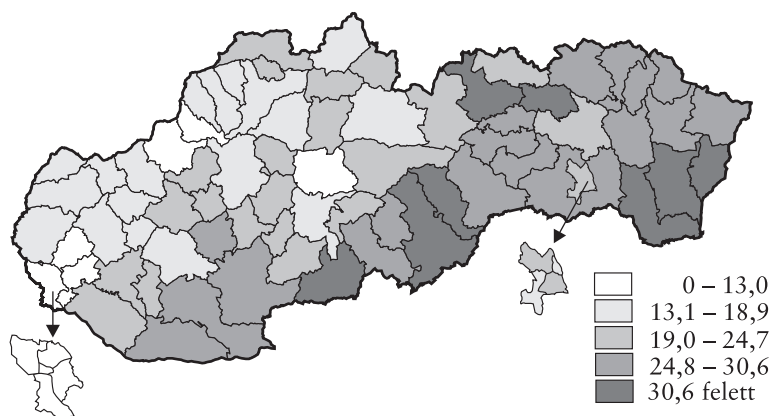
30 Szlovákiának a magyarlakta járásokon kívüli nagyobbik, északabba elterülő területét „északi” területnek nevezzük. A megnevezés annyiban pontatlan, hogy az északon kívül a kelet-nyugat irányba húzódó középső területsávot is tartalmazza.

31 A járások besorolásánál a települések etnikai jellegének vizsgálatánál alkalmazottól eltérő kategorizációs rendszert alkalmaztunk. Négy kategóriát alakítottunk ki: 1. az első csoportba azok a járások tartoznak, ahol a magyarok aránya 2% és 10% között mozog, kivéve Pozsony és Kassa városát, melyek területe összesen 9 járásra tagolódik. Ezek alkotják a 2. csoportot. 3. a magyar kisebbségű járásokban a magyarok aránya 10% és 50% között mozog, 4. a magyar többségű járásokban a magyarok aránya több mint 50%.

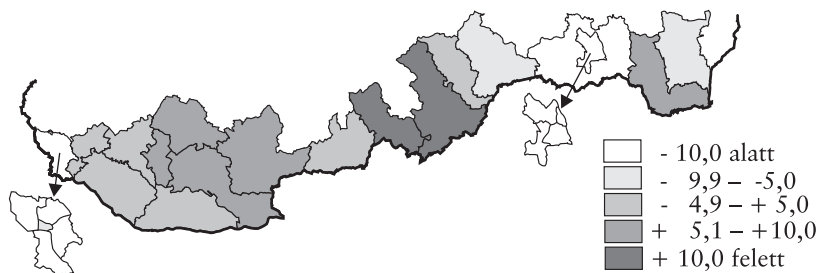
A magyarok aránya Szlovákia járásaiban, 2001 (%)

A munkanélküliek aránya Szlovákia járásaiban, 2001 (%)

A magyar munkanélküliek arányának különözete a járási átlaghoz viszonyítva, 2001 (%)

6. táblázat

A magyar lakosság megoszlása Szlovákia magyarlakta járásaiban 2001.

A magyarok aránya a járásokban	Lakosok összesen	%	Ebből magyar	%	Relatív eltérés*
2%–10% (Pozsony és Kassa nélkül)	163.540	7,6	10.956	2,1	27,6
Pozsony és Kassa összesen	664.765	31,0	25.391	4,9	15,7
10%–50%	1.095.379	51,1	309.699	59,5	116,5
50% felett	220.940	10,3	168.636	32,4	314,5
Magyarlakta járások össz.	2.144.624	100,0	514.682	100,0	100,0

* A relatív eltérés a magyarok arányának különbségét mutatja az összlakosságához viszonyítva az egyes kategóriákon belül.

sokban mintegy háromszor több (32,4%), végül a „szórvány magyar” járásokban mintegy 3,6-szor kevesebb (2,1%) a magyarok aránya az összlakoságnál. Ezekre a relatív eltérésekre utal a 6. táblázat utolsó oszlopa.

A járások „kvázi gazdasági pozíciója” (melyet a járások munkanélküli aránya alapján értelmezünk) és a magyarok aránya között egyfajta fordított összefüggés is megfigyelhető: a kedvezőbb pozíciójú járásokban a magyarok aránya kisebb és fordítva.

7. táblázat

A munkanélküli magyar lakosság aránya Szlovákia magyarlakta járásaiban az egyes járáscsoportok szerint 2001. (%)

A magyarok aránya a járásokban		Munkanélküliek aránya		
		összesen	ebből magyar	különbség (%)
2%–10%	Pozsony és Kassa nélkül	20,3	20,1	-0,7
	Pozsony és Kassa összesen	12,4	9,4	-24,3
10%–50%		27,7	29,1	5,0
50% felett		23,7	23,1	-2,4
Magyarlakta járások összesen		20,4	25,7	25,8

A magyarlakta járásokban a munkanélküliek aránya a járásokban élő magyarok arányának emelkedésével, ha nem is lineárisan, de növekszik.³² A két nagyvárosban (Pozsonyban és Kassán) a legkisebb (12,4%), a magyar kisebbségű járásokban több mint kétszer nagyobb arányú (27,7%), a magyar többségű járásokban pedig a magyar kisebbségű járások átlagától némileg kisebb (23,7%). A magyarok aránya kisebb-nagyobb mértékben e járási értékek körül ingadozik. Az, hogy a magyarok relatív eltéré-

32 A járásokban élő magyarok aránya és ezek fejlettségi szintje között meghúzódó kapcsolat elsősorban a már említett korábbi évtizedek fejlesztési tendenciáinak a következménye, mely a határmenti régiók fejlesztését nem preferálta. Ezek az egyenlőtlenségek váltak még hangsúlyosabbá a rendszerváltást követő időszakban. A csehszlovák állami keretek között a déli magyarlakta határmenti térségek (nemcsak geográfiai értelemben) egyfajta periférikus helyzetbe kerültek, a centrumok pedig zömmel ezekről északra fejlődtek ki. Ezt a centrum-periféria egyenlőtlenséget részben átszabta, és a rendszerváltás után nagymértékben felgyorsította Pozsony és környékének gyors fejlődése, melynek pozitív hatásából a Pozsony környéki magyarlakta területek is részesedtek.

sei a munkanélküliek járási arányától az erős magyar többségű járásokban kevésbé térnek el, mint a kisebb mértékben magyarlakta járásokban, nem igényel magyarázatot.

A magyar munkanélkülieknek a regionálistól való relatív eltéréseit a járások etnikai jellege jelentősen befolyásolja. A két nagyvárosban a magyar munkanélküliek aránya jelentős mértékben (24,3%-kal) kisebb a két város átlagánál, a magyar kisebbségű járásokban nem elhanyagolható mértékben (5%-kal) magasabb, mint az összlakosság körében, a magyar többségű járásokban pedig nem sokkal kisebb a járási értékeknél (-2,4%). Azaz egyfajta összefüggés mutatható ki: a kedvezőbb helyzetű kistérségekben a magyarok mutatói kedvezőbbek a járási mutatóknál, a kedvezőtlenebb pozíciójú kistérségekben pedig fordított a helyzet, a magyar munkanélküliek aránya meghaladja a járási szintet.

Az előzőekben már utaltunk rá, hogy a magyarlakta régió (legalábbis az általunk vizsgált mutatók szempontjából) szerkezeti összetételét tekintve ugyan nem különbözik lényegesen az ország északi, nagyobbik részétől, de e régióon belül a magyarok által nagyobb mértékben lakott területek hátrányosabb szerkezetűek. Az, hogy végül is a magyarlakta járásokban a magyar munkanélküliek aránya jelentős mértékben magasabb (25,8%), mint az összlakosság esetében (21,6%), elsősorban nem az egyes járásokon belüli különbségekkel, a magyaroknak a regionálistól való jelentősebb eltéréseivel, hanem azzal magyarázható, hogy a magyarok eleve hátrányosabb helyzetű területeken élnek, ahol viszont a járások munkanélküli mutatói nem különböznek lényegesen a magyar munkanélküliek arányától.³³ Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a nem túl jelentős különbségek iránya a fejlettebb régiókban kedvező, a fejletlenebb régiókban viszont kedvezőtlen a magyarok szempontjából. Ennek részletesebb megvilágítására a magyarlakta járásokat a gazdaságilag kedvező, vagy hátrányos pozíciójuk szerint is megvizsgáltuk.³⁴

8. táblázat

A magyar gazdaságilag aktív (g.a.) lakosság és a munkanélküliek megoszlása a magyarlakta járásokban, 2001. (%)

A járások gazdasági pozíciója	G.a. népesség	Magyar g.a. népesség	Munkanélküliek	Magyar munkanélküliek	Magyar munkanélküliek relatív aránya
Nagyon kedvező	23,8	5,8	9,9	1,9	95,6
Kedvező	14,2	3,2	12,0	2,1	93,0
Közepes	23,4	41,3	23,9	35,7	101,4
Kedvezőtlen	31,7	45,1	43,7	54,7	105,2
Nagyon kedvezőtlen	6,9	4,6	10,5	5,6	95,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	119,7

33 Amennyiben a magyarlakta kistérségekben (etnikai típusaik szerint csoportosítva) a magyar munkanélküliek aránya azonos lett volna a járási arányukkal, akkor a magyar munkanélküliek aránya 1180 fővel 0,57%-kal lett volna alacsonyabb.

34 Ennek megfelelően a járásokat öt kategóriába soroltuk. A legkedvezőbb munkanélküli mutatókkal rendelkező járások kerültek a „nagyon kedvező”, a legkedvezőtlenebb mutatókkal rendelkezők a „nagyon kedvezőtlen” kategóriába. Valamennyi kategória értéktartománya azonos.

Az eredmények csak részben erősítették meg az előzőkben megfogalmazottakat. A gazdaságilag kedvező területeken a magyar munkanélküliek aránya érzékelhetően kisebb a járási értékeknél (95,6%, illetve 93%). A gazdaságilag közepes helyzetű járásokban már kis mértékben magasabb (101,4%), a kedvezőtlen járásokban a magyar munkanélküliek relatív többlete tovább növekszik (105,2%). A sorból „kilógnak” a nagyon kedvezőtlen helyzetű járások, ahol a magyar munkanélküliek relatív aránya kedvezőbb a járási értékeknél (95,6%).

Ettől sokkal meghatározóbb, hogy a magyarlakta régió járásaiban a gazdaságilag aktív magyarok eloszlása az összlakosságtól jelentősen különbözik. Az „attraktív” (nagyon kedvező és kedvező) pozíciójú járásokban 4,1 illetve 4,5-ször kevesebb, a közepes és kedvezőtlen pozíciójú járásokban 76,3%-kal, illetve 42,6%-kal több, a nagyon kedvezőtlen pozícióújakban 1/3-dal kevesebb a magyarok aránya a magyarlakta járások átlagánál.

A magyar lakosság tömegeinek objektív létfeltételeit tehát elsősorban nem a magyar munkanélküliek relatív arányának ingadozásai határozzák meg. Ezt sokkal jelentősebb mértékben meghatározza helyük az előnyös-előnytelen pozíciójú járások skáláján: a magyarok legnagyobb hányada a kedvezőtlen (45,1%) és a közepes (41,3%) pozíciójú járásokban él, a kedvező és nagyon kedvező helyzetű járásokban 5,8% illetve 3,2%-uk, az ellenkező végleten, a nagyon kedvezőtlen pozíciójú járásokban pedig 4,6%-uk. Ettől a „magyarlakta régió” összlakosságának megoszlása jelentős mértékben különbözik. Egyrészt a régió lakosságának eloszlása az egyes kategóriákon belül arányosabb. Legtöbbször a kedvezőtlen (31,7%), legkevesebben a nagyon kedvezőtlen (6,9%) pozíciójú járásokban élnek. A nagyon kedvező és a közepes pozíciójú kistérségekben csaknem azonos arányban élnek (23,8%, illetve 23,4%), a kedvező pozíciójú kistérségekben élők aránya jelentősen alacsonyabb (14,2%).

Tanulmányunkban a szlovákiai magyarság társadalmának szerkezetváltozásait vizsgáltuk az 1980–2001 közötti időszakban. Kimutattuk, hogy a már korábbiakból ismert kedvezőtlen etnodemográfiai és településszerkezeti sajátosságok mellett a kevésbé vagy alig feltárt társadalomszerkezeti mutatók szempontjából is kedvezőtlen trendek figyelhetők meg. A kedvezőtlen szerkezeti különbségek hosszútávra vezethetők vissza, ugyanakkor a különbségek csökkentésének, a felzárkózásnak az esélyei igencsak bizonytalanok. A felsőfokú végzettségű magyarok relatív aránya ugyan némi javulást mutat, de a lemaradás meghatározó tényezője, az alapiskolai végzettségű magyarok aránya továbbra is növekszik, ami az egyenlőtlenségek újratermelődésének meghatározó összetevője. Azt is megfigyeltük továbbá, hogy az egyes mutatók hierarchikus, vertikális mintázatai hasonlatosak: a magyarok között magasabb azoknak az aránya, akik az egyes szerkezeti mutatók belső hierarchiájában alul, vagyis a kedvezőtlenebb pozíciókban találhatók, s kisebb az előnyös pozíciókat betöltők relatív aránya. Ez az eloszlás-mintázat megfigyelhető az általunk vizsgált „szerkezetváltozók” nagy részénél, a puhább és keményebb társadalomszer-

kezeti változóknál, de jobbra regionális vonatkozásban is érvényes. A magyarok nagyobb arányban élnek a hátrányosabb helyzetű régiókban. Ráadásul, a kedvezőtlen pozíciójú régiókban a magyarok kedvezőtlenebb, a kedvezőkben ugyanakkor inkább kedvezőbb munkaerőpiaci pozícióban vannak. Ez a jelenség pedig egy további kedvezőtlen strukturális vonásra utal, azt valószínűsíti, hogy a magyarok körében a társadalmi különbségek nagyobbak az országos átlagnál. Ennek részletesebb feltárása azonban újabb kutatásokat igényel.

FORRÁSOK

- Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, najvyššieho stupňa školského vzdelania a stupňa ekonomickej aktivity za SR, kraje a okresy.* ŠÚSR, Bratislava, 2002.
- Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2001. Definitívne výsledky za SR, NUTS2, kraje, okresy a obce.* ŠÚSR, Bratislava, 2003.
- Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva SR definitívne výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991.* ŠÚSR, Bratislava, 1993.
- Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike.* FŠÚ, Praha, 1991.
- Sčítanie ľudu domov a bytov 1991. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti 1991. Slovenská Republika.* FŠÚ, Praha, 1992.
- Sčítanie ľudu domov a bytov k 3.3.1991. Podrobné údaje za obyvateľstvo Republika Slovenská.* FŠÚ–SŠÚ, 1992.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa pohlavia, päťročných vekových skupín a štátnej príslušnosti za SR, kraje a okresy.* Štatistický úrad SR, Bratislava, 2002.
- Sčítanie ľudu domov a bytov 1.11.1980. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti SSR.* Federálny štatistický úrad, Slovenský štatistický úrad, 1982.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Andorka Rudolf 2001: *Bevezetés a szociológiába.* Budapest
- Andorka Rudolf – Hradil, Stephan – Peschar, Jules (szerk.) 1996: *Társadalmi rétegződés.* Budapest
- Lenski G.E. 1966: *Power and Privilege. A Theory of Social Stratification.* New York
- Kolosi Tamás 2000: *Terhes babapiskóta.* Budapest
- Machonin, Pavel 1969: *Československá spoločnosť.* Bratislava
- Pašiak, Ján 1980: *Človek a jeho sídla.* Bratislava
- Gyurgyík László 1994: *Magyar mérleg – A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében.* Pozsony
- Gyurgyík László 2003: A szlovákiai magyarság lélekszámcsökkenésének okai. In: Gyurgyík László – Sebők László (szerk.) *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002.* Budapest, 46–61.
- Krivý, Vladimír – Feglerová, Viera – Balko, Daniel 1996: *Slovensko a jeho regióny. Socio-kultúrne súvislosti volebného správania.* Bratislava

